

تبیین روند توسعه اقامتگاه‌های بوم‌گردی در ایران با استفاده از تحلیل محتوا

مهدیه صباغ‌پور آذریان^۱، محمدرضا رضوانی^۲، وجه‌الله قربانی‌زاده^۳

DOI: 10.22034/jtd.2022.212121.1912

چکیده

بیان مسئله: زیرساخت‌های اقامتی گردشگری به‌منزله یکی از اصلی‌ترین بخش‌های این صنعت موجب رونق آن می‌شوند. لذا، توسعه اقامتگاه‌های بوم‌گردی در ایران در پاسخ به افزایش تقاضا در حوزه اکوتوریسم و طبیعت‌گردی قابل تأمل است و بررسی روند توسعه امری است که، ضمن نمایش ضعف‌ها و قوت‌ها به مدیران، برنامه‌ریزان و فعالان بوم‌گردی، برای ترسیم مسیری با حداقل آسیب به جامعه محلی ضروری می‌نماید. با وجود این، تاکنون، هیچ پژوهشی به بررسی روند توسعه اقامتگاه‌های بوم‌گردی در ایران و طی سالیان اخیر نپرداخته است. هدف: پژوهش حاضر، با هدف تبیین روند توسعه اقامتگاه‌های بوم‌گردی در ایران، به کشف حقایق در زمینه تحقیق و توضیح روند توسعه محقق شده در سالیان اخیر و بحث و بررسی آن می‌پردازد.

روش تحقیق: این پژوهش با روش کیفی موردکاوی و تحلیل محتوا، رویکرد تفسیری و استراتژی استقرایی و به‌وسیله ابزار مصاحبه نیمه‌ساختار یافته فردی و بحث گروهی انجام شده است و داده‌های تحقیق طی دو مرحله کدگذاری مقوله‌های مستخرج از متن مصاحبه‌ها و طبقه‌بندی مفاهیم براساس مقولات کشف‌شده به هسته اصلی و معنا رسیده و یافته‌ها تحلیل و تفسیر شده‌اند.

نتیجه‌گیری: نتایج پژوهش نشان می‌دهد که توسعه اقامتگاه‌های بوم‌گردی از جامعه محلی و در پاسخ به تقاضای بازار گردشگری نشأت گرفته است. لذا، شروع توسعه کاملاً خودجوش و توأمان با مشکلات عدیده‌ای بوده است و به تدریج دستگاه‌های دولتی، مدیریتی و قانون‌گذار با جامعه محلی و صاحبان اقامتگاه‌های بوم‌گردی همراه شدند. از این‌رو، روند توسعه اقامتگاه‌های بوم‌گردی در ایران خرد به کلان بوده است.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۹/۲۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۸/۰۲

واژه‌های کلیدی:

نظام گردشگری، زیرساخت‌های اقامتی، روند توسعه، اقامتگاه‌های بوم‌گردی، جامعه محلی

مقدمه

مهمان‌سراها، کمپ‌ها، کلبه‌های ساحلی و کوهستانی، اردوگاه‌ها، پانسیون‌ها، پلاژهای توریستی، زائرسراها و ساختمان‌های مدارس به‌هنگام تعطیلات هستند (Rezvani, 1995: 140).

در اواخر قرن بیستم، بسیاری از برنامه‌ریزان اجتماعی - اقتصادی گردشگری را روشی قابل اعتماد برای توسعه روستاها، به‌ویژه محروم‌ترین آن‌ها معرفی کرده‌اند (Roknuddin Eftekhari & Qadri, 2012: 23). بین انواع گوناگون گردشگری، گردشگری طبیعی یا اکوتوریسم

گردشگری نوعی سیستم است و زیرساخت‌های اقامتی گردشگری، به‌منزله یکی از اجزای جدایی‌ناپذیر این سیستم، موجب عملکرد بی‌نقص و افزایش کیفیت تجربه گردشگران می‌شود. از این‌رو، کیفیت و کمیت این زیرساخت‌ها در رونق صنعت گردشگری و به‌ویژه در درک گردشگران از مقصد بسیار مهم تلقی می‌شود (Soleimani Moghadam & Eslami, 2011). واحدهای اقامتی گردشگران از مهم‌ترین عناصر اصلی صنعت گردشگری هستند و شامل هتل‌ها،

۱. دکتری مدیریت گردشگری، دانشگاه علم و فرهنگ، تهران، ایران (نویسنده مسئول). sabaghpour@usc.ac.ir

۲. استاد گروه جغرافیای انسانی و برنامه ریزی دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران، تهران، ایران

۳. استاد گروه مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

همسوترین نوع گردشگری با اصول توسعه پایدار است. این نوع گردشگری، که مسئولانه است و ضمن حفاظت از طبیعت با افزایش رفاه مردم محلی همراه است، عمدتاً در تعامل با جاذبه‌های اکولوژیکی قرار دارد (Rezvani, 2007: 32). در پی اهمیت روزافزون گردشگری مسئولانه و اکوتوریسم، لزوم ایجاد و سپس توسعه کمی و کیفی اقامتگاه‌های بوم‌گردی در مناطق بکر و بومی بیش از پیش احساس شد. لذا، این نوع اقامت طبق نیاز جامعه ترویج یافت. براساس ضوابط ساخت، بهره‌برداری و درجه‌بندی اقامتگاه‌های بوم‌گردی کشور (General Administration of the National Committee for Nature Tourism, 2013: 2)، حداقل شرایط لازم برای درجه‌بندی اقامتگاهی بوم‌گردی، در یکی از سطوح درجات، دارا بودن سطحی از خدمات و تسهیلات است که باید، ضمن سازگاری با معماری بومی و رعایت اصول زیست‌محیطی و اکولوژیکی، امکان اقامتی ایمن را برای گردشگران فراهم کند. لذا، اغلب این اقامتگاه‌های بوم‌گردی، که در مناطق روستایی واقع هستند، مستلزم رعایت اصول زیست‌محیطی و اکولوژیکی نیز هستند. همچنین، به رسمیت شناختن اقامتگاه‌های بوم‌گردی، در حوزه اقامتی صنعت گردشگری ایران، بستری مناسب برای تعامل متولیان گردشگری این حوزه را فراهم کرده و موجب ایجاد ظرفیت‌های فراوان فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و محیطی در حوزه گردشگری شده است (General Administration of the National Committee for Nature Tourism, 2013: 2).

پیشینه پژوهش

امروزه تعداد چشمگیری از شهروندان کشورهای سراسر دنیا به شهرنشینی خو کرده‌اند. فاصله گرفتن از زندگی روستایی و، به تبع آن، دوری انسان از طبیعت و مواهب آن و مواجهه با الگوهای معیشتی شهرنشینی و صنعتی از ویژگی‌های زندگی مدرن امروز است و همواره توأم با فشار، استرس و بیماری‌های روحی است. ازاین‌رو، تمایل انسان به بازگشت به گذشته و رجوع به سبک‌های سنتی و پناه بردن به طبیعت رو به افزایش است (Faraji Rad & Ehsani, 2013: 64). همچنین، تمایل و نیاز انسان برای رسیدن به زندگی‌های دور از حاشیه و پیچیدگی‌های شهری موجب شده است افراد شیوه زندگی شان را به طبیعت نزدیک کنند (Faraji Rad & Ehsani, 2013: 64). آن‌ها به روش‌های گوناگون از جمله بازسازی خانه‌های پدري

و اجدادی خود از شهرهای بزرگ به روستاهای کوچک بازمی‌گردند و، به عبارتی، مهاجرت وارونه دارند. به این ترتیب، ضمن بازگشت به گذشته و لذت بردن از ساده زیستن، این فرصت را برای دیگران نیز مهیا ساخته‌اند تا، در قالب سفر طبیعت‌گردی چندروزه، زندگی به سبک گذشتگان در خانه‌هایی با معماری بومی خشتی، چوبی و سنگی را تجربه کنند.

رابطه بین گسترش اکوتوریسم و توسعه اقامتگاه‌های بوم‌گردی

فعالیت‌های گردشگری در نواحی روستایی افزایش چشمگیری یافته‌اند. گردشگری، از آغاز دهه ۱۹۷۰، نقش سازنده‌ای در همه کشورهای توسعه‌یافته و نقشی کلیدی در توسعه برخی نواحی روستایی، که از لحاظ اقتصادی و اجتماعی با رکود مواجه بودند، ایفا کرده است (Bowe & Marcouiller, 2007: 660). از طرفی، تمایل گردشگران به اکوتوریسم که یکی از انواع گردشگری است موجب رونق بیش از پیش مناطق روستایی نیز شده است. اکوتوریسم نوعی گردشگری بر پایه طبیعت و ارزشمندترین شاخه طبیعت‌گردی شناخته می‌شود که، با هدف تقلیل پیامدهای منفی گردشگری بر منطقه و فرهنگ بومیان، سعی در ایجاد توسعه و رونق اقتصادی و فرهنگی مناطق بومی دارد. لذا، شامل مقوله‌های حفاظت از محیط زیست، آموزش گردشگران در زمینه رعایت اصول پایداری و مفید واقع شدن برای جامعه محلی و ارتقای معیشت می‌شود (Wood, 2002: 7). همچنین، اکوتوریست به گردشگری‌ای گفته می‌شود که برای بهره‌گیری از طبیعت به بررسی مشکلات فکری و فیزیکی می‌پردازد، به تعامل با مردم بومی علاقه‌مند است و تسهیلات ساده و بی‌تکلف را بر تسهیلات لوکس و تجملی ترجیح می‌دهد. درحقیقت، اکوتوریست با مشارکت فعال خود در جست‌وجوی کسب تجربه و یادگیری است و برای این تجربه ارزش قائل است (Zahedi, 2005: 100). بنابراین، به باور فنل (2000)، اکوتوریست درعین حال که با محیط زیست، فرهنگ بومی مقصد و دیگر گردشگران ارتباط دارد همواره تلاش می‌کند: (۱) کمترین اثر در محیط زیست؛ (۲) کمترین اثر در فرهنگ بومی و بیشترین احترام برای آن‌ها؛ (۳) بیشترین مزایای اقتصادی برای مردم میزبان و (۴) بیشترین رضایت برای توریست‌ها را فراهم کند.

جدول ۱: تعاریف گوناگون صاحب‌نظران از مفهوم اکوتوریسم

بازدید از یک منطقه به‌منظور مشاهده سرزمین، جانوران و گیاهان دست‌نخورده در آن منطقه	(Ricklefs & Relyea, 2001)
سفر به طبیعت به‌نحوی که، در عین محافظت از اکوسیستم، به شأن جوامع محلی نیز احترام گذاشته شود و بر ایجاد توازن بین منابع طبیعی، گردشگر، جامعه محلی و گردشگری تأکید شود.	(Tisdell, 2000: 534)
مسافرت به نواحی طبیعی تقریباً دست‌نخورده با هدف یادگیری، تحسین و استفاده از مناظر طبیعی، حیات وحش و نمودهای فرهنگی گذشته و حال مردم بومی.	(Ceballos-Lascurian, 1993: 12)
طبق تعریف شورای مشورتی محیط زیست کانادا، اکوتوریسم تجربه مسافرت به طبیعت است که به محافظت از اکوسیستم کمک می‌کند و شأن جامعه میزبان نیز حفظ می‌شود.	(Scace et al., 1992)
اکوتوریسم عبارت است از مسافرت مسئولانه به نواحی طبیعی که از محیط زیست محافظت و رفاه مردم محلی را تأمین می‌کند.	(IES, 2015)

منبع: (Zahedi, 2005: 89-90)

- پس مردم بومی صاحبان اصلی زیستگاه‌های طبیعی هستند. قلمرویی که در آن زندگی می‌کنند، زبان، فرهنگ، روح و دانش آن‌جا به این مردمان تعلق دارد (Zeppel, 2006: 4) و گردشگری در چرخه‌ای برای شکوفایی اقتصادی بومیان و به اشتراک‌گذاری فرهنگی بومی به روی مقاصد گردشگری بومی و روستایی گشوده است. در دهه اخیر، با استناد به ماده (۳) آیین‌نامه طبیعت‌گردی مصوب هیئت محترم وزیران و نیز ماده (۱) آیین‌نامه ایجاد، اصلاح، تکمیل، درجه‌بندی و نرخ‌گذاری تأسیسات گردشگری و به‌منظور ایجاد بستر مناسب برای توسعه پایدار طبیعت‌گردی در سراسر ایران، ضوابط و استانداردهای احداث، درجه‌بندی و نظارت بر عملکرد هتل‌های بوم‌گردی پیشنهاد شد. لذا، طبق تعریف سند شرح مشخصات و ضوابط ساخت، بهره‌برداری و درجه‌بندی اقامتگاه‌های بوم‌گردی کشور (General Administration of the National Committee for Nature Tourism, 2013: 2)، هتل‌های بوم‌گردی هتل‌هایی هستند که در محیط‌های طبیعی با رعایت بالاترین سطح ممکن ضوابط زیست‌محیطی و به‌شکلی سازگار با معماری بومی و سیمای طبیعی منطقه احداث می‌شوند و، ضمن حداکثر تعامل با جامعه محلی، زمینه حضور و اقامت طبیعت‌گردان را با کیفیتی قابل قبول و تعریف‌شده در محیط‌های طبیعی فراهم می‌کنند. بنابراین، اقامتگاه‌های بوم‌گردی گردشگری اقامتگاهی برای گردشگران هستند که، علاوه بر رعایت اصول حاکم بر صنعت هتل‌داری و ارائه خدماتی با کیفیت مشخص و قابل قبول به میهمانان در محیط‌های طبیعی، دارای خصوصیات زیر هستند (همان، ۲):
- کمترین آسیب را به محیط زیست اطراف، اعم از طبیعی و فرهنگی، وارد سازند.
 - کمترین تأثیر ممکن را هنگام ساخت‌وساز در محیط طبیعی اطراف بگذارند.
 - هماهنگ با بافت فیزیکی و فرهنگی منطقه باشند و با توجه به شکل، ظاهر، رنگ و معماری محلی ساخته شده باشند.
 - از روش‌های پایدار برای به دست آوردن آب مصرفی و کاهش مصرف آن استفاده کنند.
 - سیستم کارآمد دفع پسماندها و پساب‌ها داشته باشند.
 - در حد امکان از منابع انرژی جایگزین با رعایت اصول پایداری بهره‌مند باشند.
 - برای همکاری با انجمن‌های محلی تلاش کنند.
 - برنامه‌هایی آموزشی درباره محیط‌های فرهنگی طبیعی و فرهنگی منطقه برای کارمندان و گردشگران تدوین کنند.
 - با شرکت در برنامه‌های تحقیقاتی، به توسعه پایدار منطقه کمک کنند.
 - لذا، بدیهی است، با توجه به اصول حاکم بر توسعه پایدار طبیعت‌گردی، هتل‌های بوم‌گردی در مقیاسی کوچک‌تر از هتل‌های هم‌رتبه خود ایجاد می‌شوند و، طی ساخت و رتبه‌بندی آن‌ها، ضمن توجه به اصول هتل‌داری، توجه ویژه به اصول حاکم بر توسعه پایدار طبیعت‌گردی ضروری به نظر می‌رسد. تا به امروز، تعداد ۵۳۰ اقامتگاه بوم‌گردی به ثبت رسیده‌اند (Rahmani Movahed, 2016).

اما هنوز هیچ سازوکاری برای نظارت بر رویه‌های مربوط به فعالیت‌های اقامتگاه‌ها وجود ندارد.

متولیان دخیل در توسعه اقامتگاه‌های بوم‌گردی ایران

صنعت گردشگری دامنه وسیع و فراگیری دارد، به طوری که شناسایی متولیان تأثیرگذار در هر بخش از آن دارای پیچیدگی‌های بسیار و نیازمند انجام پژوهش‌های عمیق زمینه‌ای است. برخی محققان اهمیت شناسایی متولیان دخیل در هر حوزه مورد مطالعه گردشگری را موجب افزایش دقت برنامه‌ریزی و طراحی استراتژی مدیریت دانسته‌اند (Freeman, 1984; Jones, 1995; Donaldson & Preston, 1995; Clarkson, 1995).

پیش‌تر، رضوانی و همکاران (1995: 34)، با انجام پژوهشی کیفی در حوزه گردشگری الکترونیکی ایران، سه گروه کلی از متولیان تأثیرگذار در حوزه گردشگری را شناسایی کردند، از جمله بخش دولتی (به واسطه دست داشتن رسانه و فراهم‌سازی زیرساخت‌های لازم)، گروه‌های خدمات‌رسان (اقامت‌ی، حمل‌ونقل و آژانس‌های گردشگری) و نهایتاً مصرف‌کنندگان خدمات (گردشگران، نهادهای خصوصی و علمی) که در این دسته‌بندی، با توجه به تأکید پژوهش بر گردشگری الکترونیکی جامعه محلی، به وضوح به آن‌ها اشاره نشده است. همچنین، زاهدی (2005) معتقد است نگاه سیستمی تحلیل بخش‌های گوناگون گردشگری به صورت فرایندی را که شامل درونداد و برون‌داد می‌شود امکان‌پذیر می‌کند، به طوری که می‌توان این الگوی تعاملی در صنعت گردشگری را به صورت سیستمی به هم پیوسته از متولیان دولت مبدأ، دولت میزبان، مردم بومی، جاذبه‌ها، شبکه حمل‌ونقل، زیرساخت‌ها، خدمات، مؤسسات آموزشی، سازمان‌های گردشگری و فرد گردشگر در نظر گرفت.

سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری کشور در ۱۳۹۳ طی شرح مشخصات و ضوابط ساخت، بهره‌برداری و درجه‌بندی اقامتگاه‌های بوم‌گردی کشور - سه فرایند مجزا برای تأسیس و توسعه اقامتگاه‌های بوم‌گردی تعریف کرده است، از جمله فرایند صدور مجوز ساخت اقامتگاه بوم‌گردی، فرایند صدور مجوز تبدیل بنا به اقامتگاه بوم‌گردی و فرایند صدور پروانه بهره‌برداری اقامتگاه‌های بوم‌گردی. با بررسی فلوجارت‌های مربوط به این سه فرایند (همان، ۹ و ۸، ۷) متولیان ذیل در فرایندهای مذکور دخیل هستند:

- اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان

- کارشناس طبیعت‌گردی
- کمیته برنامه‌ریزی گردشگری استان
- کمیته فنی سرمایه‌گذاری استان
- ادارات مرتبط دولتی
- اداره کل استان
- متقاضی ثبت اقامتگاه بوم‌گردی
- معاونت گردشگری استان
- مالک اقامتگاه بوم‌گردی

در سند فوق، هدف از تدوین ضوابط بر رویه‌های مربوط به اقامتگاه‌های بوم‌گردی سامان‌دهی اقامتگاه‌های بوم‌گردی، حفظ و پاسداشت فرهنگ سنتی و بومی، افزایش محصولات گردشگری و ایجاد نوع جدیدی از مقاصد و جاذبه‌های گردشگری (همان: ۲) بیان شده است.

توسعه اقامتگاه‌های بوم‌گردی از نگاه متون خارجی

در ۲۰۰۲، پس از توجه و تأکید سازمان جهانی گردشگری بر اقامتگاه‌های بوم‌گردی، حساسیت‌ها در خصوص نیازها و تقاضای متفاوت گردشگران اکوتوریسم و چگونگی‌های تأسیس اقامتگاه‌های بوم‌گردی افزایش یافت (IFC, 2004). لذا، گرایش گردشگران سراسر دنیا به کسب تجربه‌های جدید در حوزه‌های فرهنگ و طبیعت موجب رونق بیش‌ازپیش اکوتوریسم و توجه به مقوله پایداری شده است (Salama, 1998: 47). از این رو، مشارکت اجتماعی - اقتصادی جوامع محلی به خصوص در سه حوزه طبیعت و گردشگری و محیط زیست به حد اکثر رسیده است. در واقع، رابطه عمیقی بین اکوتوریسم، حفظ محیط زیست و توسعه گردشگری جامعه‌محور وجود دارد (Hill & Hill, 2011)، به طوری که توان‌افزایی جامعه محلی می‌تواند از طریق مشارکت دادن آن‌ها در رویه‌های مربوط به اکوتوریسم محقق شود. بدین وسیله، به اشتراک‌گذاری دانش بین جامعه محلی و کارشناسان گردشگری به جریان می‌افتد و این امکان مدیریت مشارکتی بهینه منابع محیطی را توسط جامعه محلی و کارشناسان گردشگری فراهم می‌کند. در این صورت، مزاحمت‌های زیست محیطی و نشت اقتصاد در جامعه محلی به حداقل می‌رسد و اهمیت آموزش تعاملی گردشگران و جامعه محلی بیش‌ازپیش نمایان می‌شود. بنابراین، در پاسخ به تمایل گردشگران و جوامع محلی به بسط اکوتوریسم، اقامتگاه‌های بوم‌گردی به قصدی فراتر از صرفاً اقامت ظهور کردند (Salama, 1998) و متعهد شدند زمینه تعامل گردشگر با فرهنگ

تناقض و مشکل در اجرا و پیشبرد توسعه شوند.

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش با هدف شناسایی و تبیین روند توسعه اقامتگاه‌های بوم‌گردی در ایران و با استفاده از روش تحقیق کیفی، رویکرد تفسیری و استراتژی استقرایی و به‌وسیله ابزار مصاحبه، ضمن انجام مصاحبه‌هایی نیمه‌ساختاریافته، به تحلیل محتوا و تبیین رویه‌های دخیل در توسعه این اقامتگاه‌ها می‌پردازد. این پژوهش با موضوعی انسانی و میان‌رشته‌ای مواجه است که نظریات موجود قادر به تبیین آن نیستند. بنابراین، نیاز به تحقیقات کیفی برای توضیح و اکتشافی تازه ضروری می‌نماید. از این‌رو، با توجه به حوزه خاص تحقیق، که شامل اقامتگاه‌های بوم‌گردی می‌شود، تحقیق با روش کیفی موردکاوی^۱ و با استفاده از تحلیل محتوا انجام شده است. در این پژوهش، محقق با فرضیه‌ی از پیش آماده‌ای روبه‌رو نمی‌شود، بلکه خود به دل زمینۀ پژوهشی می‌رود تا از درون داده‌های کیفی ردپایی از رویه‌های توسعه اقامتگاه‌های بوم‌گردی را کشف و ادراک کند. مصاحبه‌شوندگان به‌صورت هدفمند از بین سه گروه هدف انتخاب شده‌اند و، از آن‌جایی که، در تحقیق کیفی، محور خود محقق است، طبق روش گلوله‌برفی، مصاحبه‌ها تا جایی ادامه داشتند که محقق به اشباع‌شدگی دست یابد و دیگر مفهوم جدیدی از دل داده‌ها به دست نیاید. برای فهم عمیق‌تر، داده‌های به‌دست‌آمده از مجموع ۱۷ مصاحبه، طی دو مرحله، کدگذاری و طبقه‌بندی شدند تا مفاهیم اصلی به دست آیند. در مرحله اول، مقوله‌های اولیه از گزاره‌های متون مصاحبه استخراج شدند و، در مرحله دوم، مقوله‌های اولیه براساس نزدیکی مفهوم دسته‌بندی شدند و مقوله‌های دوم شکل گرفتند. نهایتاً، در گام بعد، هسته اصلی و مفهوم مرکزی پژوهش به دست آمد. لذا، این تحقیق، ضمن آغاز با روش مطالعات کتابخانه‌ای، با نظرهای خبرگان این حوزه، تحلیل‌های عقلی و ابزار مصاحبه به جمع‌آوری داده پرداخته است. نظرهای خبرگان به‌منزله هادی برای یافتن منابع کتابخانه‌ای و جمع‌بندی نتایج استخراجی از تحقیقات کیفی استفاده شد و، برای تکمیل تحقیق، به تحلیل‌های منطقی و عقلی برپایه یافته‌های استخراج‌شده از مصاحبه‌ها پرداخته شد. همچنین، در مصاحبه نیمه‌ساختاریافته پژوهش، همواره سعی بر به بحث کشیدن مصاحبه‌شونده و دریافت برداشت واقعی او بوده است.

با توجه به این‌که توسعه ذاتاً امری کیفی است و هدف پژوهش حاضر تبیین روند توسعه اقامتگاه‌های

بومی (از طریق معماری، زبان، خوراک، پوشش و غیره) را فراهم کنند. ویژگی‌های اصلی اقامتگاه بوم‌گردی در حفاظت از منابع، آموزش، مهمان‌نوازی و مشارکت جامعه محلی است (ICIMOD, 2017)، به‌طوری که حداقل تأثیر را در طبیعت و فرهنگ جامعه محلی داشته باشد، از فناوری‌های سبز استفاده کند، ارائه‌دهنده دید جامعی از فرهنگ جامعه میزبان باشد و موجب به حداکثر رسیدن مشارکت جامعه محلی در زمینه‌های گوناگون مانند تأمین و خدمات شود. همچنین، از دیدگاه سازمان جهانی گردشگری (2015)، توسعه اقامتگاه‌های بوم‌گردی وابسته به رعایت چهار اصل است:

- ۱) وابسته به طبیعت باشد.
 - ۲) از نظر اکولوژیک پایدار باشد.
 - ۳) آموزش و روایتگری از مهم‌ترین جاذبه‌های آن باشد.
 - ۴) جوامع محلی و میزبان در آن مشارکت داشته باشند.
- درحقیقت، نقطه آغاز فعالیت اقامتگاه‌های بوم‌گردی در جهان ناپیدا و مبهم است؛ زیرا ممکن است قدمت این نوع اقامتگاه‌ها، که به‌صورت غیررسمی و کاملاً بومی فعالیت داشته‌اند، به دهه‌ها قبل برسد. آنچه مهم می‌نماید یکپارچه‌سازی و بازتعریف درست و رسمی این اقامتگاه‌ها با نگاهی جدید است، به‌نحوی که هم تقاضای گردشگر پرسشگر و آگاه امروز پاسخ داده شود و هم اصول اکولوژیکی و محیط زیستی رعایت شوند (UNWTO, 2015). لذا، پس از بررسی پیشینه و ادبیات مربوط به پیدایش و چگونگی توسعه اقامتگاه‌های بوم‌گردی، متولیان دخیل در گام‌های توسعه از دید متون خارجی به کشف داده‌های حقیقی از دل زمینۀ پژوهش می‌پردازند تا تعریف واقعی‌تری از آنچه حادث شده است پیش‌روی علاقه‌مندان این حوزه قرار دهند.

نقدی بر مطالعات انجام‌شده

پس از مرور ادبیات نظری پژوهش و اصولی که در مطالعات داخلی و خارجی در خصوص توسعه اقامتگاه‌های بوم‌گردی استخراج شده‌اند، به نظر می‌رسد که اصول و مبانی اعلام‌شده را ارگان‌های مسئول داخلی به‌دقت بومی‌سازی نکرده‌اند و آن‌ها صرفاً نسخه ترجمه‌شده‌ای از متون سازمان بین‌المللی جهانی گردشگری در خصوص توسعه اقامتگاه‌های بوم‌گردی هستند. لذا، توجهی به نبود برخی بسترهای لازم اولیه به‌خصوص در زمینه تأمین انرژی و به‌کارگیری منابع تجدیدپذیر با هدف ایجاد توسعه پایدار نشده است. بنابراین، مشهود است که مالکان اقامتگاه‌های بوم‌گردی در ابتدای امر توسعه با مبانی دیکته‌شده‌ای که بدون توجه به ساختار موجود تعیین و ابلاغ شده‌اند دچار

بوم‌گردی است، ترکیبی از دو ابزار پژوهش کیفی برای دستیابی به داده‌های پژوهش استفاده شده اعم از مصاحبه فردی و بحث گروهی (جدول ۲) است.

جدول ۲: کدگذاری ابزارها در نظریه زمینه‌ای

کد	ابزارهای گردآوری داده‌ها و شواهد	وسایل ثبت داده‌ها و شواهد
۱	مصاحبه اکتشافی (نیمه‌ساختاریافته)	وسایل ثبت‌وضبط مصاحبه، یادداشت‌ها
۲	مصاحبه فردی (نیمه‌ساختاریافته)	وسایل ثبت‌وضبط مصاحبه، یادداشت‌ها
۳	بحث گروهی (نیمه‌ساختاریافته)	وسایل ثبت‌وضبط مصاحبه، یادداشت‌ها

همچنین، جامعه آماری این پژوهش، براساس ماهیت موضوعی آن، متشکل از برخی مالکان اقامتگاه‌های بوم‌گردی، صاحب‌نظران علمی و فعالان اجرایی است که، با توجه به تخصص و آگاهی و تسلط ایشان بر موضوع پژوهش و همچنین امکان دسترسی محقق به آن‌ها انتخاب شده‌اند (جدول ۳).

جدول ۳: سنخ‌شناسی مشارکت‌کنندگان در پژوهش (از طریق مصاحبه)

کد	مشارکت‌کنندگان
OW	مالکان اقامتگاه‌های بوم‌گردی
AC	صاحب‌نظران علمی
EX	فعالان اجرایی

همچنین، مصاحبه‌شوندگان و گروه‌های بحث شامل و آکادمیک مرتبط با حوزه بوم‌گردی و گردشگری می‌شوند مردوزن، گروه سنی ۳۰ الی ۶۵ سال و دارای مشاغل اجرایی که در جدول ۴ کدگذاری و مرتب‌سازی شده‌اند:

جدول ۴: مشخصات مصاحبه‌شوندگان و گروه‌های بحث

کدگذاری	مشخصات به دست آمده
IN-PE-EX-01	مرد، حدوداً ۴۰ ساله، دارای کارشناسی ارشد گردشگری، فعال حوزه بوم‌گردی و راهنمای تور
IN-PE-OW-07	مرد، ۵۵ ساله، دارای مدرک کارشناسی ارشد معماری، بومی، مالک اقامتگاه بوم‌گردی در اطراف اصفهان
IN-PE-EX-02	مرد، حدوداً ۳۰ ساله، دارای کارشناسی ارشد معماری، مؤسس خیرگزاری بوم‌گردی
IN-PE-EX-04	مرد، حدوداً ۶۰ ساله، دکتری فناوری اطلاعات، از مدیران وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات کشور
IN-PE-AC-01	مرد، ۵۲ ساله، هیئت علمی و استاد تمام دانشگاه تهران
IN-GR-EX-01	گروه متشکل از ۷ نفر خانم و آقا، فعالان اجرایی گردشگری
IN-PE-AC-03	مرد، حدوداً ۶۵ ساله، هیئت علمی و استاد تمام دانشگاه تربیت مدرس تهران
IN-PE-EX-08	زن، حدوداً ۳۵ ساله، کارشناسی ارشد، مدرس و فعال حوزه مشارکت محلی روستایی
IN-PE-EX-10	زن، حدوداً ۵۰ ساله، کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی، مدرس و هیئت‌مدیره مؤسسه گردشگری

گزاره‌هایی در متن مصاحبه‌ها و کشف مقوله از دل گزاره‌های مرتبط با هدف پژوهش انجام شد. در این حین، پژوهشگر با داده‌هایی متنوع، اما یکدست و از یک جنس، روبه‌رو می‌شود و تأکید فزاینده مشارکت‌کنندگان پژوهش بر کلیدواژه جامعه محلی بسیار مشهود است.

تجزیه و تحلیل یافته‌های پژوهش

یافته‌های پژوهش طی دو مرحله کدگذاری و مقوله‌بندی شده‌اند تا به مفهوم اصلی و پدیده مرکزی برآمده از پژوهش رهنمون شوند. منظور از پدیده واقعه یا حقیقتی است که شامل مجموعه‌ای از کنش‌ها یا واکنش‌های متقابل است. در گام نخست، کدگذاری

جدول ۵: کشف مقوله‌های فرعی

کشف مقوله	گزاره‌های مستخرج از متن مصاحبه	کدها
ماهیت توسعه خودجوش جامعه محلی در ایران	کلاً توسعه در ایران جزء به کله؛ یعنی کار خودجوش شروع می‌شود. بعد بالادستی‌ها می‌یان و می‌گن به به و چه چه چه خوبه این روراه بندازیم.	IN-PE-EX-01-25
پیشبرد امور به صورت پایین به بالا	باید سعی بشه برخی موارد ایجاد شن و بعد به بالادست منتقل شن.	IN-PE-EX-01-28
لزوم بی‌توجهی جامعه محلی به کم‌وکیف عملکرد دولت	اگر بخواین تمرکز کنین روی عملکرد دولت، موهاتون سفید می‌شه.	IN-PE-OW-07-9
اعتماد و جلب مشارکت دوستان	با قبول همه این‌ها، باید برین توی این وادی، هم سختی می‌بینین هم خیلی‌ها کمک می‌کنن.	IN-PE-OW-07-10
عملکرد مستقل از دولت	مهم اینه که با علم به سختی‌ها وارد عرصه بشین و همه‌جوره تلاش کنین و بدوینین اتفاقی که در نهایت می‌افته اتفاق خوبیه.	IN-PE-OW-07-11
اهمیت بیشتر به جامعه محلی	مانند برجی می‌شه که بنیان محکمی داره. باید به دهک‌های پایین و محلی توجه بیشتری بشه.	IN-PE-EX-02-15
شروع توسعه مدیریت از دل جامعه محلی	باید هر رویه مدیریتی از دل جامعه محلی شروع شه و از پایین دست به بالادست بره.	IN-PE-EX-02-18
اهمیت توسعه خودجوش	باید خودجوش باشه.	IN-PE-EX-04-12
شروع کوچک مقیاس سپس توسعه	تنها راهکاری که به ذهنم می‌رسه اینه که کوچیک شروع کنین و، بعد که بستر آماده شد، بزرگ شنین.	IN-PE-EX-01-R2-15
توسعه خودجوش اقامتگاه‌های بوم‌گردی	تأسیس و توسعه اقامتگاه‌های بوم‌گردی بیشتر خودجوش از دل جامعه محلی بیرون اومده.	IN-PE-AC-01-R1-37
نیاز به سازوکار مدیریتی پایین به بالا	چاره در مدیریت بالا به پایین یک‌جانبه نیست.	IN-GR-EX-01-2
تعاملات چندسطحی خرد به کلان	بینین، اگه ارتباطات رو چند سطح در نظر بگیریم، از دایره کوچیک و نزدیک شروع می‌کنیم به ساختن روابط دوسویه (اول همسایگان)، بعد از مرکز دورتر می‌شیم و به سطوح بعدی و دورتر می‌رسیم. می‌گیم چراغی که به خونه رواست به مسجد حرومه، پس از خرد به کلان می‌ره. از دایره کوچیک به سمت بزرگ.	IN-PE-AC-03-18
توسعه ارتباطات بازاریابی از جامعه محلی به روستاهای اطراف و همراه کردن دولت	اما، اگه من بیام، به‌عنوان اقامتگاه، قدرت محلی‌ام رو بالا ببرم و دایره درونی رو وسیع‌تر کنم، بازارم رو به روستاهای اطراف بکشونم و در سطح دهستان و فراتر از اون ارتباطاتم رو توسعه بدم، اون وقت مشکلم کمتر می‌شده و دولت رو ملزم به همراهی با خودم می‌کنم و سعی می‌کنم رقابت سالم ایجاد کنم.	IN-PE-AC-03-20
توسعه پایین به بالا موجب رقابت سالم بین متولیان	... اون وقت مشکلم کمتر می‌شه و دولت رو ملزم به همراهی با خودم می‌کنم و سعی می‌کنم رقابت سالم ایجاد کنم.	IN-PE-AC-03-21
تأثیرگذاری مردم در دولت	فکر می‌کنم کاری که از درون مردم و با مردم همراه با آموزش انجام بشه روی جلب حمایت دیگران حتی دولتی‌ها تأثیر می‌ذاره.	IN-PE-EX-08-11
تسهیلات دولتی پس از توسعه خودجوش محلی	ولی حالا اراده جدی برای تکثیرشون ایجاد شده با وام‌های تشویقی.	IN-PE-EX-10-17

منبع: داده‌های پژوهش حاضر

احساس نیاز جامعه محلی به توسعه اقامتگاه‌های بوم‌گردی براساس تقاضای موجود در فضای گردشگری طبیعت محور و اکوتوریسم را نشان می‌دهند که با تلاش‌های خودجوش بومیانی همراه می‌شود که، حتی بدون دریافت تسهیلات اولیه یا آموزش‌های لازم از نهادهای دولتی، سعی در شبکه‌سازی و بسط تعاملات اجتماعی در سطح روستا و همسایگان می‌کنند. با توجه به مقوله‌های سطح دوم، مفهوم اصلی پژوهش (جدول ۷) قابل استخراج است.

پس از استخراج مقوله‌های سطح اول از دل داده‌های زمینه‌ای پژوهش، مفاهیم یکدست و نزدیک در گروه‌های متجانس تقسیم‌بندی می‌شوند و مقوله‌های سطح دوم شکل می‌گیرند. مقوله‌های سطح دوم اشاره به حقایقی دارند که دغدغه‌های جامعه محلی را شامل می‌شوند و چشم‌اندازی برای رسیدن به مفهوم اصلی پژوهش هستند. بدیهی است بسط و شرح امر توسعه‌ای، که مربوط به جامعه محلی است، ممکن نیست، مگر با رجوع به دغدغه‌های برخاسته از آن. تا این جا گزاره‌ها و مقولات دسته‌بندی شده

جدول ۷: پدیده و مفهوم اصلی پژوهش

پدیده/مفهوم اصلی	مقوله‌های سطح دوم
روند توسعه‌ای جزء به کل	درک نشدن و عدم همراهی دولت در آغاز
	ورود ثانوی ارگان‌های دولتی
	توسعه خودجوش پایین به بالا
	تعامل مثبت و سازنده متولیان

منبع: داده‌های پژوهش حاضر

اختلال کند یا فقدان تسهیلات مالی از بخش‌های دولتی به عدم توانمندی روستاییان در مدیریت و توسعه کمی و کیفی اقامتگاه‌ها منجر می‌شود. لذا، بخش‌های دولتی نیازمند چهارچوبی برای تطبیق، تسهیلاتی و مشارکت با جامعه محلی هستند.

با توجه به گستردگی و پیچیدگی متولیان دخیل در برنامه‌های توسعه گردشگری، بخش دولتی به واسطه قابلیت‌های متولی‌گری و قانونی می‌تواند در بسترسازی و هدایت طرح‌ها نقش‌آفرین باشد. درحالی‌که نبود جهت‌گیری‌های صحیح متناسب با نیازهای محلی و محیطی می‌تواند به تخریب اعتماد گروه‌های مردمی و نارضایتی و عدم مشارکت بخش دولتی با جامعه محلی منجر شود. از طرفی، بخش غیردولتی گردشگری (مانند مؤسسات، آژانس‌ها و تورگردانان) به دلیل واسطه بودن بین مردم و دولت دارای ظرفیت‌های تأثیرگذاری بالایی هستند. با وجودی که عدم‌هدایت صحیح این گروه از متولیان می‌تواند نتیجه اقدامات آن‌ها در برنامه‌های توسعه گردشگری را به سمت اهداف گروه‌های دولتی یا خواسته‌های سیاسی هدایت کند، هم‌سو بودن بخش غیردولتی - از یک سو با خواسته‌های جامعه محلی و از سوی دیگر با ملاحظات و چهارچوب‌های قانونی ارگان‌های دولتی - می‌تواند به افزایش کیفیت اجرای طرح‌های گردشگری منجر شود. این در حالی است که جامعه محلی حمایت و تسهیلاتی بخش غیردولتی را اصلاً

با توجه به مفهوم اصلی استخراج‌شده، احساس تعلق محلی و مشارکت بومیان و تصمیم‌گیری و اجرا در سطوح محلی و روستایی را می‌توان هسته اصلی توسعه روستایی دانست که این هسته می‌تواند مبنای اصلی دستیابی به ابعاد گوناگون توسعه پایدار روستایی قرار گیرد و خط‌مشی‌ای برای قانون‌گذاری و سیاست‌گذاری‌های دولتی و کلان ترسیم کند. لذا، اقدامات محلی نیازمند ساختاری شدن و تضمین فرامحلی است.

بحث و بررسی و پیشنهاد چهارچوب مفهومی

فرایند توسعه می‌تواند از سطوح محلی آغاز، راهنمایی و هدایت شود. این فرایند در مراحل بعدی نیازمند ایجاد چهارچوب و هسته جمعی است که می‌تواند از درون شبکه‌های محلی و بومی زاینده و شامل تسهیلاتی‌های کلان فرامحلی شود. براساس یافته‌های پژوهش حاضر، عوامل گوناگونی می‌توانند نقاط قوت و موفقیت توسعه خرد به کلان در جوامع محلی محسوب شوند. ماهیت این نوع توسعه با ایجاد مشارکت، مسئولیت‌پذیری، تعهد و پاسخ‌گویی به خلق تلاش‌هایی خودجوش به‌منظور دستیابی به اهداف مشترک منجر می‌شود و تصمیماتی که با آگاهی و تسلط بومیان دربارهٔ اکولوژی منطقه گرفته می‌شود، قابل اتکا به نظر می‌رسند، هرچند نبود آموزش‌های تخصصی در این حوزه می‌تواند عملکرد خودجوش محلی را در بلندمدت دچار

- در هیچ‌یک از رویه‌ها دخیل ندیده‌اند و اشاره‌ای به آن نداشته‌اند. به نظر می‌رسد بین‌بخشی بودن گردشگری و تعامل بالای متولیان با گرایش‌های متفاوت و مقوله تعامل بین این حوزه‌ها دارای چندگانگی و چندمحوری است. لذا، قدم‌های خودجوش جامعه محلی در توسعه طرح‌های گردشگری جز با تسهیلگری‌ها و حمایت‌های قانونی بخش دولتی به سرانجام نخواهد رسید.
- منابع فارسی که معادل لاتین آن‌ها در فهرست منابع آمده است**
- اداره کل کمیته ملی طبیعت‌گردی (۱۳۹۳). شرح مشخصات و ضوابط ساخت، بهره‌برداری و درجه‌بندی از اقامتگاه‌های بوم‌گردی، معاونت گردشگری، سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری.
- رحمانی موحد مرتضی (۱۳۹۶/۰۲/۱۳). کد خبر: <http://www.irna.ir/hamedan/fa/News/82515099> لینک مرجع: 82515099 (5954509).
- رضوانی، علی اصغر (۱۳۷۴). جغرافیا و صنعت توریسم. تهران: نشر پیام نور.
- رضوانی، محمدرضا (۱۳۸۷). توسعه گردشگری روستایی (بارویکرد گردشگری پایدار). تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا و قادری، اسماعیل (۱۳۸۱). نقش گردشگری روستایی در توسعه روستایی (نقد و تحلیل چهارچوب‌های نظریه‌ای). نشریه مدرس علوم انسانی، ۶(۲۵)، ۲۳-۴۰.
- زاهدی، شمس‌السادات (۱۳۸۵). مبانی توریسم و اکوتوریسم پایدار با تأکید بر محیط زیست. تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی.
- سلیمانی مقدم، محمد و اسلامی، قاسم (۱۳۹۰). نقش زیرساخت‌های اقامتی در فعالیت‌های گردشگری شهر رشت. نشریه مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی (چشم‌انداز جغرافیایی)، ۶(۱۷)، ۱۰۵-۱۱۵.
- فرجی‌راد، عبدالرضا و احسانی، افسانه (۱۳۹۰). بررسی تأثیر اقامتگاه‌های محلی (خوشه‌سار بوم‌گردی) بر ارتقای سطح زندگی جامعه محلی (با تأکید بر روستای «گرمه» و «شیب دراز»). فصلنامه جغرافیایی سرزمین، ۸(۳۰)، ۶۳-۷۷.
- منابع**
- Bowe, S. A., & Marcouiller, D. W. (2007). Alternative Tourism-Timer Dependencies and the Development of Forested Rural Regions. *Forest policy and economics*, 9(6), 653-670.
- Ceballos-Lascurian, H. (1993). Ecotourism as a Worldwide Phenomenon. *Eco-tourism as a worldwide phenomenon*, 12-14.
- Clarkson, M. E. (1995). A Stakeholder Framework for Analyzing and Evaluating Corporate Social Performance. *Academy of Management Review*, 20(1), 92-117.
- Donaldson, T., & Preston, L. E. (1995). The Stakeholder Theory of the Corporation: Concepts, Evidence, and Implications. *Academy of Management Review*, 20(1), 65-91.
- Faraji Rad, A., & Ehsani, A. (2013). Investigating the impact of local residences on the improvement of the living standards of the local community. *Sarzemem Geographical Quarterly*, 8(30), 63-77. [In Persian]
- Fennell, D. (2000). *Ecotourism, an Introduction*. Routledge, London and New York.
- Freeman, R. E. (1984). *Strategic management: A stakeholder approach*. Boston: Pitman.
- General Administration of the National Committee for Nature Tourism (2013). Description of specifications and criteria for the construction, operation and grading of ecotourism residences, Deputy Tourism, Organization of Cultural Heritage, Handicrafts and Tourism. [In Persian]
- Hill, J. L., & Hill, R. A. (2011). Ecotourism in Amazonian Peru: uniting tourism, conservation and community development. *Journal of Geography*, 96(2), 75-85.

- Theoretical Frameworks). *Spatial Planning and Design Journal (ISC)*, (25), 23-40. [In Persian]
- Salama, A. M. (1998). Ecolodges: Meeting the Demand for Sustainable Tourism Development in Egypt. *Traditional Dwellings and Settlements Review Working Paper Series*, 108, 45-69
- Scace, R. C., Grifone, E., & Usher, R. G. (1992). *Ecotourism in Canada*. Canadian Environment Advisory Council.
- Soleimani Moghadam, M., & Eslami, Q. (2011). The role of accommodation infrastructure in tourism activities of Rasht city. *Geographical Perspective (Human Studies)*, 6(17), 105. [In Persian]
- Tisdell, C. (2000). *The Economics of Tourism*, Vol. 2, Edward Edgar Publishing Limited, Cheltenham, UK. <https://doi.org/10.1086/mre.16.3.42629322>
- UNWTO (2015). *International Ecotourism Guidelines*, the International Ecotourism Society.
- Wood, M. (2002). *Ecotourism, Principles, Practices and Policies for Sustainability*. UNEP.
- Zahedi, S. A. S. (2005). *Basics of sustainable tourism and ecotourism with an emphasis on the environment*, Allameh Tabatabai University Publications. [In Persian]
- Zeppel, H. (2006). *Indigenous Ecotourism: Sustainable development and management* (Vol. 3). Cabi.
- ICIMOD (2017). *Guidelines for Developing Ecolodges in Myanmar*, Ministry of Natural Resources and Environmental Conservation, Myanmar.
- IFC (2004). *Ecolodges: Exploring Opportunities for Sustainable Business*, International Finance Corporation, USA.
- International Ecotourism Society (IES) (2015). *What is Eco-Tourism?* Retrieved from: The International Ecotourism Society. Website: <https://ecotourism.org/>
- Jones, T. M. (1995). Instrumental Stakeholder Theory: A Synthesis of Ethics and Economics. *Academy of Management Review*, 20(2), 404-437.
- Rahmani Movahed, M. (2016). news code: 82515099 (5954509), news date: 02/13/2016, reference link: <http://www.irna.ir/hamedan/fa/News/82515099/> [In Persian]
- Rezvani, A. A. (1995). *Geography and Tourism Industry*, Payam Noor Publishing. [In Persian]
- Rezvani, M. (2007). *Development of rural tourism (with a sustainable tourism approach)*. Tehran: University Press. [In Persian]
- Ricklefs, R. E., & Relyea, R. (2001). Population growth and regulation. *The Economy of Nature*. Freeman and Company, New York (pp. 269-292).
- Roknuddin Eftekhari, A. R., & Qadri, I. (2012). *The Role of Rural Tourism in Rural Development (Criticism and Analysis of*